

УДК 94:341.485(477.8):316.64(477.7)
DOI: 10.24919/2312-2595.4/46.215317

Олександр МУЗИЧКО

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, вул. Єлисаветинська, 12, м. Одеса, Україна, індекс 65082 (sandro06@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8019-2254>

Бібліографічний опис статті: Музичко, О. (2020). Південна Україна кінця ХХ – початку ХХІ ст. як ареал існування історичної пам'яті про комуністичний геноцид західноукраїнського населення середини ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 4/46, 280–296. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.4/46.215317>.

**ПІВДЕННА УКРАЇНА КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.
ЯК АРЕАЛ ІСНУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ
ПРО КОМУНІСТИЧНИЙ ГЕНОЦИД
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
СЕРЕДИНИ ХХ ст.**

Анотація. Мета дослідження полягає у здійсненні аналізу проблем існування історичної пам'яті про комуністичний геноцид західноукраїнського населення середини ХХ ст. на території сучасної південної частини Української держави. **Методологію дослідження** обрано з урахуванням поставленої мети та специфіки об'єкта і предмета дослідження. **Базисом є система методів наукового пізнання:** формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) з метою з'ясування змісту досліджуваних питань; теоретичний – для аналізу наукової літератури; метод системного аналізу – для узагальнення особливостей історіографічної та меморіальної ситуації. Використано також проблемно-хронологічний, емпіричний, порівняльний і джерелознавчий методи. **Наукова новизна публікації** полягає у

© Олександр Музичко, 2020

формулюванні нових положень щодо особливостей меморіальної ситуації на території Південної України у контексті загальної ситуації. **Висновки.** Історична пам'ять на території південноукраїнських областей сучасної України про злочини радянського режиму проти західноукраїнського населення є тільки частково сформованою. Вона далеко не остаточно вписана у надважливі контексти концептів окупації, геноциду. Сьогодні на території Південної України формування історичної пам'яті про депортованих є справою нечисленних ентузіастів, що посилюється загальною слабкістю українських та проукраїнських сил. В інформаційному полі останніми роками проблема депортації західних українців у другій половині 1940 – початку 1950-х рр. затуляється пам'яттю про депортацію кримських татар 1944 р., що має значно сильнішу підтримку на державному рівні, проблемами сучасних біженців та переселенців з Донбасу і Криму. Залишається дуже актуальною проблема ознайомлення південноукраїнського населення з подіями на території Західної України у 1939–1941 рр., злочинами комуністичних каральних органів проти українців.

Ключові слова: репресії; депортація; геноцид; Західна Україна; Південна Україна; історична пам'ять.

Oleksandr MUZYCHKO

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Odesa I.I. Mechnikov National University, 12 Elysavetinska Str., Odesa, Ukraine, postal code 65082 (sandro06@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8019-2254>

To cite this article: Muzychko, O. (2020). Pivdenna Ukraina kintsia XX – pochatku XXI st. yak areal isnuvannia istorychnoi pam'iaty pro komunistychnyi henotsyd zakhidnoukrainskoho naselennia seredyny XX st. [Southern Ukraine of the late XX – early XXI century as the area of the existence of historical memory about the communist genocide of the Western Ukrainian population in the middle of the XX century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 4/46, 280–296. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.4/46.215317> [in Ukrainian].

**SOUTHERN UKRAINE OF THE LATE XX –
EARLY XXI CENTURY AS THE AREA
OF THE EXISTENCE OF HISTORICAL MEMORY
ABOUT THE COMMUNIST GENOCIDE
OF THE WESTERN UKRAINIAN POPULATION
IN THE MIDDLE OF THE XX CENTURY**

*Summary. The purpose of the article is to analyze the problems of the historical memory of the communist genocide of the Western Ukrainian population in the middle of the twentieth century on the territory of the modern southern part of the Ukrainian state. The **methodological basis** was chosen taking into account the objective and specificity of the object and subject of study. The basis is the system of methods of scientific knowledge: formal logic (analysis, synthesis, deduction, induction, analogy, abstraction) in order to clarify the content of the studied issues; theoretical – for the analysis of scientific literature; method of system analysis – to generalize the features of the historiographical and memorial situation. Problem-chronological, empirical, comparative and source methods are also used. **The scientific approach** of the publication is the formulation of new provisions on the peculiarities of the memorial situation in the territory of Southern Ukraine in the context of the general situation. **Conclusions.** The historical memory on the territory of the southern Ukrainian regions of modern Ukraine about the crimes of the Soviet regime against the Western Ukrainian population is only partially formed. It is far from finally inscribed in the crucial contexts of the concepts of occupation and genocide. Today in the territory of Southern Ukraine, the formation of the historical memory of the deportees is the work of a few enthusiasts, which is exacerbated by the general weakness of Ukrainian and pro-Ukrainian forces. In the information field in recent years, the problem of deportations of Western Ukrainians in the second half of the 1940s – early 1950s is obscured by the memory of the deportation of Crimean Tatars in 1944, which has much stronger support at the government level, the problems of modern refugees and migrants from Donbass and Crimea. The problem of acquainting the South Ukrainian population with the events on the territory of Western Ukraine in 1939–1941 and the crimes of the communist punitive bodies against Ukrainians remains very relevant.*

***Key words:** repressions; deportation; genocide; Western Ukraine; Southern Ukraine; historical memory.*

Постановка проблеми. Південна, головним чином Причорноморська, Україна посідає особливе місце в трагічній історії українців із західних областей України. Як стало широко відомо у декілька останніх десятиліть, саме сюди найчастіше депортували західноукраїнське населення у післявоєнний час. Понад 20 тисяч бойків розселили у 20 селах Одеської, 10 – Миколаївської та 5 – Херсонської областей. Непослідовна політика історичної пам'яті, обережна та неповна політика засудження комунізму (так, засуджуються, і то частково, певні особи та організації, але не ідеологія комунізму, яка була основою та одним з напрямів реалізації злочинних дій), не усвідомлення окупаційного сенсу комуністичного режиму в Україні у 1921–1991 рр., окупація РФ Криму у 2014 р., занадто велика зацентрованість історичних досліджень на рідних для місцевих істориків регіонах – усі ці та інші, похідні, чинники блокували й гальмують розвиток відповідних досліджень та формування історичної пам'яті в сучасного південноукраїнського населення щодо страждань західноукраїнського населення на початковому етапі встановлення на території Західної України «комуністичного раю».

Аналіз досліджень і публікацій. У роки російської комуністичної окупації України (так званий період «УССР») тема репресій, депортацій, західних українців не могла бути актуалізована. Це сталося тільки в умовах незалежності України у цілій низці досліджень (Адамовський, 2004; Сивирин, 2005; Токарський, 2011). У деяких з них є певні зауваження, що були враховані нами при розкритті заявленої теми. У низці праць про політику історичної пам'яті в Україні констатувався принциповий висновок про особливості історичної пам'яті населення Південної України, в якій переважає проросійський, російськоцентричний варіант (Любовець, 2013, с. 25). Проте часто робився неправильний висновок про необхідність врахування цього постколоніального стану як «місцевої специфіки» (хоча йдеться просто про переважання інформаційних впливів з Росії) і фактично капітуляція перед проросійськими поглядами, їх консервація. Хибність цих поглядів виявилася з усією очевидністю у 2014 р., коли найбільш небезпечною ситуація для України під ударами Росії стала саме у зрусифікованих ментально та мовно областях. Але заявлений нами у цій статті підхід не апробувався, тобто півде-

нноукраїнська ситуація щодо історичної пам'яті, меморіалізації на території Південної України не виокремлювалася із загальноукраїнського контексту.

Мета дослідження полягає у здійсненні аналізу проблем існування історичної пам'яті про комуністичний геноцид західноукраїнського населення середини ХХ ст. на території сучасної південної частини Української держави. Значною мірою ця тема належить до жанру так званої «сучасної історії», що зумовило наше звернення до таких груп джерел, як наукові та публіцистичні наративи, зокрема, представлені у друкованій та електронній пресі, широке використання інформаційних повідомлень з Інтернет мережі і значно меншою мірою архівних джерел.

Виклад основного матеріалу. Окрім тектонічних змін кінця 1980 – початку 1990-х рр., важливою передумовою заповнення численних білих (насправді червоних від крові) сторінок історії було жевріння історичної пам'яті серед переселенців та їхніх нащадків. Ця пам'ять зумовила перехід деяких з них на українські світоглядні позиції і, зокрема, боротьбу за пробудження пам'яті про советські злочини щодо них та їх предків.

Найяскравішим прикладом є постать відомої дисидентки, учасниці новітньої хвилі українського національного руху Ганни Михайленко, що у своїх інтерв'ю та виступах наголошувала на тому, що в Одесі вона опинилася внаслідок депортацій початку 1950-х рр. із Західної України («Інтерв'ю Ганни Михайленко», 2001).

Прикладом іншої долі є постать Івана Ніточко. У 1949 р. він народився у селі Устянове у бойківській родині, а вже через два роки разом з батьками був депортований до села Маринового Березівського району Одеської області (Державний архів Одеської області). У радянські роки І. Ніточко був бригадиром, головою сільради Маринового, головою колгоспу зробив кар'єру у комуністичній партії, а проте не втратив української національної ідентичності, пам'яті про предків, що й дозволило йому на зламі ХХ та ХХІ ст., передусім на посаді директора Державного архіву Одеської області стати головним популяризатором зазначеної теми в Одесі та Одеській області. І. Ніточко так визначив стан історичної пам'яті своїх односельців та водночас своє кредо: «З кожним роком залишається менше й менше тих, хто може донести до наступних поколінь правду про пережите. На

жаль, багато з молодших, і не тільки в моєму рідному Мариновому, не знають, що вони є українцями-бойками, як не знають і мови, звичаїв, традицій своїх дідів і прадідів. Дехто з дітей примусово переселених навіть не розуміє, навіщо нині порушувати це питання. Мовляв, минув час, рани загоїлися і тепер це зайве. Та переважна більшість з ними не згодна. Я належу до останніх» (Ніточко, 2020). Заслугою автора є чітке формулювання депортаційної, злочинної, репресивної, сутності переселення 1951 р. бойків на Одещину. Проте на цьому тлі дисонують запевнення автора у тому, що, мовляв, причини дій ССРСР полягали винятково в економічній площині. Також явною спробою прилаштуватися до важких політичних умов сьогодення українців на території Південної України, пом'якшити акценти, є інша теза про почасті відсутність у советської влади такого мотиву, як боротьба з українським національним рухом, підпіллям ОУН (Ніточко, 2011, с. 5). Тому автор не поставив питання про геноцидну сутність комуністичної політики.

Важливою для пробудження інтересу до проблеми депортації є діяльність уродженки смт. Криве Озеро Миколаївської області, дитини родини депортованих 1951 р. з Бескидів, колишніх мешканців Лютовищ і Скородного, Ольги Самборської. Хоча вже тривалий час вона мешкає за межами України, використовуючи інформаційні можливості XXI ст., пані Ольга заснувала у 2009 р. інтернет-портал «Домів». Хоча на сьогодні, на жаль, портал зупинився у розвитку, до середини 2010-х рр. він систематично публікував відповідні матеріали, учнівські роботи південноукраїнських дітей про історію депортації. Важливими були коментарі до основних статей, в яких нащадки переселенців ділилися спогадами. О. Самборська активно реагувала на ці коментарі, можна сказати, дистанційно беручи участь у житті Кривого Озера і загалом Миколаївщини та Херсонщини. При тому вона демонструвала націоналістичний світогляд, що суперечив космополітичній та русифікаторській асиміляційній політиці в Україні, зокрема, й щодо нащадків депортованих.

На високий науковий практичний та теоретичний рівень підняла вивчення теми післявоєнних депортацій західних українців на південь УСССР доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Чорноморського державного університету імені

Петра Могили Т. Пронь. У численних статтях та докторській дисертації вона розкрила різні аспекти теми (Пронь, 2012а, 2012b, 2012с, 2013). Найціннішими є ті статті та фрагменти статей, у яких авторка спирається на усну історію депортованих і їх нащадків, що опинилися на півдні України, та осмислення теоретичних аспектів.

Так, з позиції сьогодення вже виглядає досить дивним той факт, що вченому доводилося обґрунтовувати вкрай очевидний концепт депортації. Проте поняття геноциду до подій початку 1950-х рр. нею не використовувалося, хоча багато свідчень жертв та тез самої авторки фактично підводять близько до цього концепту («завдана бойкам глибока психологічна травма» і т. п.). Вона, на жаль, утрималася від використання компаративних підходів, вписування події у загальноукраїнський та світовий контекст, наприклад, порівняння з депортацією кримських татар у 1944 р.

Дослідження теми продовжено у серії статей одеських істориків С. Ковальчука та Н. Петрової (Ковальчук & Петрова, 2016, 2017). У концептуальному плані події проаналізовано крізь призму концепту «переселення», а не депортації та геноциду, що могли б, зокрема, поглибити аналіз джерельної бази. Автори утрималися від аналізу проблеми асиміляції (у працях Т. Пронь та інших теж проблема асиміляції, що і була метою советського окупаційного режиму, підміняється словом «інтеграція», хоча остання передбачала б українізацію місцевого масово зрусифікованого населення, чого аж ніяк не відбувалося), русифікації, що мала довготривалі негативні наслідки аж дотепер для півдня України та України загалом.

Статті херсонських дослідників О. Федорченка та О. Шинкаренка написані наче у концептуальному вакуумі, створюючи враження, що йдеться начебто про банальну трудову міграцію населення, а не акт геноциду-злочину (Федорченко, 2016; Шинкаренко, 2006).

У загальному контексті висвітлення історії тоталітарних репресій проти українського народу про західноукраїнську трагедію писав одеський професор С. Цвілюк (2008).

Засобом формування історичної пам'яті, а водночас і відображенням процесів усередині суспільства, були публікації в унікальних для регіону україномовних газетах – одеських «Чорноморських новинах» та сімферопольській «Кримській світлиці».

На тлі ігнорування української історії (або просто її русифікаторського викривлення) ці газети вели послідовну лінію на створення української візії історії. Висновки українських істориків в одеській газеті популяризували А. Пляченко та В. Дяченко, згадуючи, зокрема, і першу хвилю репресій проти західних українців з боку комуністично-російських окупантів у 1939–1941 рр., масові розстріли (Пляченко, 2013; Дяченко, 2015). Неодноразово у газеті публікувався вже загаданий І. Ніточко.

Серед статей у «Кримській світлиці» привертає особливу увагу стаття жертви репресій А. Гошко-Кіт, яка проводила паралелі між трагедією західних українців і татар (Гошко-Кіт, 2007). М. Мамчак звернув увагу на такий маловідомий і актуалізований аспект, як спротив західноукраїнського населення советським окупантам вже наприкінці 1939 р. (Мамчак, 2011). До проблеми депортації привертав увагу відомий кримський вчений П. Вольвач (Вольвач, 2017).

Важливим імпульсом формування історичної пам'яті були події зовнішнього походження. Так, у південноукраїнських обласних центрах у 2015–2020 рр. було проведено низку виставок Музею советської окупації (директор Р. Круцик), презентувалася книжка Р. Круцика «Дем'янів лаз», Українським інститутом національної пам'яті, на яких висвітлено питання репресій, зокрема, й щодо західноукраїнського населення. У 2019 р. публіцист, історик, журналіст, уродженець Херсонщини, випускник історичного факультету Херсонського державного педагогічного університету і певний час вчитель історії у Херсоні, Р. Кабачій презентував у Херсоні свою книгу «Вигнані в степи. Переселення українського населення з Польщі на Південь України в 1944–1946 роках». Позитивно, що виставку відвідали одинадцятикласники Херсонського ліцею.

З Херсонщиною жваві зв'язки зберігала та зберігає уродженка села Дудчани на Херсонщині, яка народилась у родині депортованих із Західної Бойківщини Наталя Кляшторна, авторка книг про культуру бойків та депортацію (1951) (Кляшторна, 2006). В одній з найважливіших її статей, що є результатом польових досліджень у селах Херсонщини, де були поселені депортовані, вона показала, що вони зіткнулися на новому місці з цілковитою неможливістю продовжувати на новому місці звичний для них

спосіб життя і значними складностями в адаптації до нових умов своєї традиційної субетнічної культури, піддавалися русифікації, що найбільше вразила молоде покоління.

Важливим засобом формування історичної пам'яті є музейні експозиції та загальна підручникова література. Ознайомлення з експозиціями музеїв і відповідною літературою свідчить, що проблематика депортацій західноукраїнського населення як частини історії півдня України є недостатньою. Наприклад, у підручнику з історії України професора Одеської музичної Академії А. Стьопіна згадано про репресії проти західноукраїнського населення у 1939–1940 рр., але не згадано про масові розстріли 1941 р. і репресії та депортації 1944–1951 рр.

У посібнику з історії Херсонщини про депортацію сюди бойків не згадано взагалі, а розділ про історію краю у другій половині ХХ ст. загалом написаний здебільшого у советському дискурсі «відбудови» та «інтернаціональної співпраці трудящих» (Цибуленко та ін., 2017).

Усе вищеописане лише певною мірою було відображенням стану масової свідомості, хоча певний позитивний вплив на населення не можна виключати. Бракує науково вивіреної сучасної соціології, яка могла б виявити тенденції формування пам'яті південноукраїнського населення, зокрема, такого його субстрату, як ще живі депортовані та їхні нащадки. Втім, поєднання дій окремих активістів, загальноукраїнських ініціатив (важливе значення мало прийняття у 2018 р. Верховною Радою України постанови про відзначення щороку у другу неділю вересня «Дня пам'яті примусового виселення автохтонних українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 роках») зумовило деякий рух у напрямі міцнішого вмонтування пам'яті про страждання депортованих. Меморіали депортованим були встановлені у Зміївці (2001), згаданому вище селі Маринове (2010), Кривому Озері (2012), Дудчанах (2016).

Усі встановлення були оформлені як знакові меморіальні заходи. Так, в основу Зміївського пам'ятника заклали землю з трьох колись українських сіл, привезених з Польщі. У Дудчанах честь відкрити пам'ятник була надана найстаршій представниці бойків Катерині Воляр (1925 р.н.) і наймолодшому бойківському

нащадку Денисові Петяху (2013 р.н.). На церемонії були присутні представники бойківських громад Михайлівки, Гаврилівки, Зміївки, Качкарівки.

На більшості пам'ятників є написи, що інформують про насильницький, депортаційний, характер переселення. Виняток становить пам'ятник у Кривому Озері, напис на якому камуфлює поняття «депортація», а інформує лише про переселення. До того ж пам'ятник виконаний в стилі надгробку, на відміну від інших, що суперечить ідеї незнищенності депортованих, частині яких попри все вдалося зберегти свою культуру і навіть передати її нащадкам. Усе викликало справедливе обурення О. Самборської.

Ці акції супроводжувалися іншими ініціативами: розбудовою греко-католицьких громад або Української православної церкви Київського патріархату (від 2018 р. – ПЦУ), заснуванням бойківського фестивалю у Зміївці, ініціативою про повернення до Дудчан з Перемишля старих церковних дзвонів.

Утім ці прояви активності не втілились у такий важливий сегмент сучасного стану сіл, як їхні герби. У жодному, попри те, що деякі з них розроблялися західноукраїнськими спеціалістами, не відображений західноукраїнський, зокрема, бойківський, компонент, натомість у гербі Зміївки розміщені шведські корони, що символізують присутність шведського компонента.

Висновки. Історична пам'ять на території південноукраїнських областей сучасної України про злочини советського режиму проти західноукраїнського населення є тільки частково сформованою. Вона далеко не остаточно вписана у надважливі контексти концептів окупації, геноциду. Майже усі згадані нами факти та публікації охоплюють період до 2017 р. Натомість складається враження, що з вимиранням останніх живих свідків депортацій історична пам'ять про неї слабшає. Це також відображає процес асиміляції молоді, що насправді відбувається передусім по лінії русифікації, проросійськості і не зводиться тільки до проблеми зникнення, розчинення бойківської культури в загальноукраїнській, що є насправді закономірним процесом для будь-якої нації. Але той факт, що на території Південної України досі є актуальною проблема асиміляції українців у «російському морі», – вже загрозливий для існування Української держави. Тому, на жаль, доводиться констатувати, що великою мірою комуністична оку-

паційна машина досягла своєї геноцидно-асиміляційної мети. Сьогодні на території Південної України (тим більше, беручи до уваги окупацію Криму Російською Федерацією) формування історичної пам'яті про депортованих є справою нечисленних ентузіастів, що посилюється загальною слабкістю українських та проукраїнських сил. В інформаційному полі останніми роками проблема депортацій західних українців у другій половині 1940 – початку 1950-х рр. затуляється пам'яттю про депортацію кримських татар 1944 р., що має значно сильнішу підтримку на державному рівні, проблемами сучасних біженців та переселенців з Донбасу і Криму. Залишається дуже актуальною проблема ознайомлення південноукраїнського населення з подіями на території Західної України у 1939–1941 рр., злочинами комуністичних каральних органів проти українців. Необхідним є подальше вдосконалення загальних, зокрема популярних нарисів з історії Одещини, Миколаївщини, Херсонщини, Криму, підручкової та довідкової літератури. Усі ці проблеми можна буде розв'язати лише в умовах єдиної державної політики, головними принципами якої має бути реальна, а не декларативна соборність, відстоювання національних прав українців як титульної нації України. Проведене нами дослідження не вичерпує заявленої проблеми. Найбільш перспективним наслідком має бути широке міждисциплінарне, передусім на базі соціології, вивчення джерел і засобів формування історичної пам'яті, механізмів, що мають зупинити асиміляцію й русифікацію нащадків переселенців у контексті надважливої проблеми зміцнення української нації, що може існувати винятково в умовах національної Української державності.

Джерела та література

Адамовський, В.І. (2004). *Депортації населення України в першій половині ХХ століття: причини, наслідки, шляхи повернення на Батьківщину*. (Дис. ... канд. іст. наук). Київ.

«Вигнані на степи»: у Херсоні презентували видання про депортацію польських українців. (2019). Взято з <https://pik.ua/news/url/vignani-na-stepi-u-hersoni-prezentovali-vidannja-pro-deportatsiju-polskih-ukrajintziv>.

Відвідування бібліотеки. (2019). Взято з <https://hlor.ks.ua/main/692-vdv-uvannya-bbloteki.html>.

Вольвач, П. (2017). *Підкорити народ: як українців переселяли до Криму*. Взято з <https://ua.krymr.com/a/28317332.html>.

- Гошко-Кіт, А. (2007, 6 липня). Нас об'єднали бараки. *Кримська світлиця*, 27.
- ДАОО – Державний архів Одеської області.
- Домів / *Domiv* – портал насильно переселених мешканців Бескидів. (б.р.). Взято з <https://bojky.wordpress.com/about/>
- Дяченко, В. (2015, 6 червня). Злочини комунізму під час Другої світової війни. *Чорноморські новини*, 043–044 (21615–21616).
- «Життя після переселення»: інтерв'ю з Іваном Ніточком. (2020). Взято з http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=2984.
- Зміївка: мала Європа на Півдні України. (2007). Взято з https://risu.ua/zmijivka-mala-yevropa-na-pivdni-ukrajini_n15586.
- Інтерв'ю Ганни Михайленко. (2001). Взято з <https://rozmova.wordpress.com/2019/01/25/hanna-mykhailenko/>.
- Історія України: конспект лекцій. (2020). Взято з <https://sites.google.com/site/historystiopin/>
- Кляшгорна, Н. (2010). *Бойки на Херсонщині: проблеми збереження субетнічної самобутності*. Взято з <https://dudchany.org.ua/boyky-na-hersonschyni/>.
- Кляшгорна, Н.О. (2006). *Акція-51. Останні свідки*. Вінниця.
- Ковальчук, С.В., & Петрова, Н.О. (2016). Українці-переселенці на Одещині 1944–1946 рр. (за матеріалами Державного архіву Одеської області). *Записки історичного факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*, 27, 155–165. Одеса: ОНУ.
- Ковальчук, С.В., & Петрова, Н.О. (2017). Майновий та соціальний стан переселенців на Одещину в 1944–1947 рр. В В.Г. Кушнір (Ред.), *Міграції в історії і етнічних процесах України. Одеські етнографічні читання* (с. 168–178). Одеса.
- Любовець, О.М. (2013). Національна пам'ять в Україні: регіональний аспект. *Національна та історична пам'ять*, 6, 117–125.
- Мамчак, М. (2011, 23 грудня). Перше антибільшовицьке повстання у Західній Україні. *Кримська світлиця*, 47–49 (1667), с. 15.
- Ніточко, І.І. (2020, 7–9 травня). 126 днів і все життя. *Чорноморські новини*, 035–036 (22153–22154).
- Ніточко, І.І. (2011). *Остання депортація. До 60-ти річчя примусового переселення 1951 року*: наук.-довідкове вид. Одеса: Астропринт.
- Переселені бойки на Херсонщині хочуть повернути свої дзвони*. (2016). Взято з <https://www.radiosvoboda.org/a/28183126.html>.
- Переселенцям в Кривому Озері поставили надгробник*. (2012). Взято з <https://bojky.wordpress.com/2012/09/19>.
- Петрова, Н.О., & Ковальчук, С.В. (2016). Українці – переселенці на Одещині 1944–1946 рр. (за матеріалами Державного архіву Одеської

- області). *Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова*, 27, 155–165.
- Пляченко, А.** (2013, 19 вересня). Міфи і правда про «золотий вересень». *Чорноморські новини*, 074 (21442).
- Пронь, Т.** (2012а). Болісна точка в історичній пам'яті України: переселення українців з Польщі в 1944–1946 роках у спогадах очевидців. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, 29, 173–182. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла».
- Пронь, Т.** (2012б). Масове переселення українців з Польщі в УРСР в 1944–1946 рр.: ключові концепти удокументованого та історіографічного наративу. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*, 17, 59–72.
- Пронь, Т.** (2013). *Міждержавний обмін територіями і населенням СРСР/України й Польщі в 1944–1951 роках та його наслідки*. (Автореф. дис. ... д-ра іст. наук). Донецьк.
- Пронь, Т.** (2012с). Переселення українського населення з Польщі в Одеську область та його інтеграція в локальне середовище краю (1944–1946 рр.). *Краєзнавство*, 1, 150–157.
- Сивирин, М.А.** (2005). *Депортації та переміщення населення західних земель України 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст.* (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Львів.
- Суцук, О.П.** (2009). *Радянська карально-репресивна система: 1944–1953 рр. (за матеріалами Волинської області)*. (Дис. ... канд. іст. наук). Луцьк.
- Токарський, В.В.** (2011). *Політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр.* (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Луцьк.
- Урочисте відкриття і освячення пам'ятного знака. (2016). Взято з <https://khoda.gov.ua/urochiste-vidkrittya-i-osvyachennya-pamyatnogo-znaka>.
- Федорченко, О.В.** (2016). Переселення колгоспного селянства до Нижньосірогозького району в 1949–1952 рр. *Минуле і сучасність: Херсонщина. Таврія. Каховка*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. краєзнав. конф. (16–17 вересня 2016 р.). (с. 168–170). Каховка – Херсон: Гілея.
- Цвілюк, С.А.** (2008). *Трагедія нескореної нації. Політичний і національний терор в період сталінського тоталітаризму*. Одеса.
- Цибуленко, Л.О., Водотика, С.Г., Батенко, Г.В. та ін.** (2017). *Херсонщина: від найдавніших часів до сьогодення*: навч.-метод. посіб. для вищих та загальноосвітніх навчальних закладів. Херсон.
- Шинкаренко, О.** (2006). На нових землях: з історії переселення в Херсонську область протягом 1944–1952 рр. *Константи*, 1 (12), 59–72.

References

- Adamovskyi, V.I.** (2004). *Deportatsii naselennia Ukrainy v pershii polovyni XX stolittia: prychny, naslidky, shliakhy povnennia na Batkivshchynu* [Deportations of the population of Ukraine in the first half of the twentieth century: causes, consequences, ways to return home]. (Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- «Vyhnanii na stepy»: u Khersoni prezentuvaly vydannia pro deportatsiiu polskykh ukraintsv ["Exiled to the steppes": in Kherson presented a publication on the deportation of Polish Ukrainians]. (2019). Retrieved from <https://pik.ua/news/url/vignani-na-stepi-u-hersoni-prezentuvali-vidan-nja-pro-deportatsiju-polskih-ukrajintsv> [in Ukrainian].
- Vidviduvannia biblioteki [Visiting the library]. (2019). Retrieved from <https://hlor.ks.ua/main/692-vdvdvannya-bbloteki.html> [in Ukrainian].
- Volvach, P.** (2017). *Pidkoryty narod: yak ukraintsv pereseliali do Krymu* [To conquer the people: how Ukrainians were relocated to the Crimea]. Retrieved from <https://ua.krymr.com/a/28317332.html> [in Ukrainian].
- Hoshko-Kit, A.** (2007, July 6). Nas obiednaly baraki [We were united by barracks]. *Krymska svitlytsia – Crimean room*, 27 [in Ukrainian].
- DAOO – Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odessa region] [in Ukrainian].
- Domiv / Domiv – portal nasylnu pereselenykh meshkantsiv Beskydiv* [Domiv – portal of forcibly relocated Beskids]. (n.d.). Retrieved from <https://bojky.wordpress.com/about/> [in Ukrainian].
- Diachenko, V.** (2015, June 6). Zlochyny komunizmu pid chas Druhoi svitovoi viiny [Crimes of communism during the Second World War]. *Chornomorski novyny – Black Sea news*, 043–044 (21615–21616) [in Ukrainian].
- «Zhyttia pislia pereselennia»: interviiu z Ivanom Nitochkom [Life after Resettlement: an Interview with Ivan Nitochko]. (2020). Retrieved from http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=2984 [in Ukrainian].
- Zmiivka: mala Yevropa na Pivdni Ukrainy* [Zmiivka: small Europe in the South of Ukraine]. (2007). Retrieved from https://risu.ua/zmiivka-mala-yevropa-na-pivdni-ukrajini_n15586 [in Ukrainian].
- Interviu Hanny Mykhailenko* [Interview with Hanna Mykhaylenko]. (2001). Retrieved from <https://rozmova.wordpress.com/2019/01/25/hanna-mykhailenko/> [in Ukrainian].
- Istoriia Ukrainy: konspekt lektsii* [History of Ukraine: lecture notes]. (2020). Retrieved from <https://sites.google.com/site/historystiopin/> [in Ukrainian].

- Kliashstorna, N.** (2010). *Boiky na Khersonshchyni: problemy zberezhenia subetnichnoi samobutnosti [Fights in the Kherson region: problems of preserving sub-ethnic identity]*. Retrieved from <https://dudchany.org.ua/boyky-na-hersonschyni/> [in Ukrainian].
- Kliashstorna, N.O.** (2006). *Aktsiia-51. Ostanni svidky [Action-51. The last witnesses]*. Vinnytsia [in Ukrainian].
- Kovalchuk, S.V., & Petrova, N.O.** (2016). Ukraintsi-pereselentsi na Odeschyni 1944–1946 rr. (za materialamy Derzhavnoho arkhivu Odeskoï oblasti) [Ukrainian immigrants in Odessa region in 1944–1946 (according to the materials of the State Archives of Odessa region)]. *Zapysky istorychnoho fakultetu Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I.I. Mechnykova – Notes of the Faculty of History of Odessa National University named I.I. Mechnikov*, 27, 155–165 [in Ukrainian].
- Kovalchuk, S.V., & Petrova, N.O.** (2017). Mainovyi ta sotsialnyi stan pereselentsiv na Odeschynu v 1944–1947 rr. [Property and social status of migrants to the Odessa region in 1944–1947]. In V.H. Kushnir (Ed.), *Mihratsii v istorii i etnichnykh protsesakh Ukrainy. Odeski etnografichni chytannia – Migrations in the history and ethnic processes of Ukraine. Odessa ethnographic readings* (pp. 168–178) [in Ukrainian].
- Liubovets, O.M.** (2013). Natsionalna pamiat v Ukraini: rehionalnyi aspekt [National memory in Ukraine: regional aspect]. *Natsionalna ta istorychna pamiat – National and historical memory*, 6, 117–125 [in Ukrainian].
- Mamchak, M.** (2011, December 23). Pershe antybilshovytske povstannia u Zakhidnii Ukraini [The first anti-Bolshevik uprising in Western Ukraine]. *Krymska svitlytsia – Crimean room*, 47–49 (1667), p. 15 [in Ukrainian].
- Nitochko, I.I.** (2020, May 7–9). 126 dniv i vse zhyttia [126 days and a lifetime]. *Chornomorski novyny – Black Sea news*, 035–036 (22153–22154) [in Ukrainian].
- Nitochko, I.I.** (2011). *Ostannia deportatsiia. Do 60-ty richchia prymusovoho pereselennia 1951 roku: naukovo-dovidkove vydannia [The last deportation. To the 60th anniversary of forced resettlement in 1951: scientific reference book]*. Odesa: Astroprynt [in Ukrainian].
- Pereseleni boiky na Khersonshchyni khochut povernuty svoi dzvony [Resettled fighters in the Kherson region want to return their bells]*. (2016). Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/28183126.html> [in Ukrainian].
- Pereselentsiam v Kryvomu Ozeri postavyly nadhrobnyk [Resettled fighters in the Kherson region want to return their bells]*. (2012). Retrieved from <https://bojky.wordpress.com/2012/09/19/> [in Ukrainian].
- Petrova, N.O., & Kovalchuk, S.V.** (2016). Ukraintsi – pereselentsi na Odeschyni 1944–1946 rr. (za materialamy Derzhavnoho arkhivu Odeskoï oblasti) [Ukrainians – migrants in the Odessa region in 1944–1946

(according to the materials of the State Archives of the Odessa region)]. *Zapysky istorychnoho fakultetu Odeskoho natsionalnogo universytetu im. I.I. Mechnykova – Notes of the Faculty of History of Odesa National University named I.I. Mechnikov*, 27, 155–165 [in Ukrainian].

- Pliachenko, A.** (2013, September 19). Mify i pravda pro «zoloty veresen» [Myths and truth about the "golden September"]. *Chornomorski novyny – Black Sea news*, 074 (21442) [in Ukrainian].
- Pron, T.** (2012a). Bolisna tochka v istorychnii pamiaty Ukrainy: peresele-
nnia ukraintsv z Polshchi v 1944–1946 rokakh u spohadakh ochevydtsiv
[A sore point in the historical memory of Ukraine: the resettlement of
Ukrainians from Poland in 1944–1946 in the memories of eyewitnesses].
*Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seria: Istoriiā – Scientific
Bulletin of Uzhhorod University. Series: History*, 29, 173–182. Uzh-
gorod [in Ukrainian].
- Pron, T.** (2012b). Masove pereseleння ukraintsv z Polshchi v URSS v
1944–1946 rr.: kliuchovi kontsepty udokumentovanoho ta istoriohra-
fichnogo naratyvu [Mass resettlement of Ukrainians from Poland to
the USSR in 1944–1946: key concepts of documented and historio-
graphical narrative]. *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka –
Ukraine of the twentieth century: culture, ideology, politics*, 17, 59–72
[in Ukrainian].
- Pron, T.** (2013). *Mizhderzhavnyi obmin terytoriiamy i naseleńniām SRSR/
Ukrainy y Polshchi v 1944–1951 rokakh ta yoho naslidky [Interstate
exchange of territories and population of the USSR/Ukraine and Poland
in 1944–1951 and its consequences]*. (Extended abstract of Doctor's
thesis). Donetsk [in Ukrainian].
- Pron, T.** (2012c). Pereseleńnia ukraïnskoho naseleńnia z Polshchi v Odesku
oblast ta yoho inteħratsiia v lokalne seredovyshche kraiu (1944–1946 rr.)
[Resettlement of the Ukrainian population from Poland to the Odessa
region and its integration into the local environment of the region (1944–
1946)]. *Kraieznavstvo – Local study*, 1, 150–157 [in Ukrainian].
- Syvyryn, M.A.** (2005). *Deportatsii ta peremishchennia naseleńnia zakhidnykh
zemel Ukrainy 40-kh – pochatku 50-kh rr. XX st. [Deportations and
displacement of the population of the Western lands of Ukraine in the
1940s – early 1950s]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Lviv.
[in Ukrainian].
- Sushchuk, O.P.** (2009). *Radianska karalno-represyvna systema: 1944–
1953 rr. (za materialamy Volynskoi oblasti) [Political repressions in
the western regions of Ukraine in 1939–1941]*. (Candidate's thesis).
Lutsk [in Ukrainian].

- Tokarskyi, V.V.** (2011). *Politychni represii v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy u 1939–1941 rr.* [Political repressions in the western regions of Ukraine in 1939–1941]. (Extended abstract of candidate's thesis). Lutsk [in Ukrainian].
- Urochyste vidkryttia i osviachennia pamiatnoho znaka* [Grand opening and consecration of the memorial]. (2016). Retrieved from <https://khoda.gov.ua/urochiste-vidkryttya-i-osvyachennya-pamyatnogo-znaka> [in Ukrainian].
- Fedorchenko, O.V.** (2016). Pereseleattia kolhospnoho selianstva do Nyzhno-sirohozkooho raionu v 1949–1952 rr. [Relocation of the collective farm peasantry to the Nizhny Sirogoz district in 1949–1952]. *Mynule i suchasnist: Khersonshyna. Tavriia. Kakhovka: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi kraieznavchoi konferentsii* (16–17 veresnia 2016 r.) – *Past and present: Kherson region. Tavriia. Kakhovka: Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical local lore conference* (September 16–17, 2016). (pp. 168–171). Kakhovka – Kherson [in Ukrainian].
- Tsviliuk, S.A.** (2008). *Trahediia neskorenoi natsii. Politychnyi i natsionalnyi teror v period stalinskoho totalitaryzmu* [The tragedy of an unconquered nation. Political and national terror during Stalin's totalitarianism]. Odesa [in Ukrainian].
- Tsybulenko, L.O., Vodotyka, S.H., Batenko, H.V. et al.** (2017). *Khersonshchyna: vid naidavnishykh chasiv do sohodennia: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia vyshchykh ta zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv* [Kherson region: from ancient times to the present: Educational and methodical manual for higher and general educational institutions]. Kherson [in Ukrainian].
- Shynkarenko, O.** (2006). Na novykh zemliakh: z istorii pereseleattia v Khersonsku oblast protiahom 1944–1952 rr. [In new lands. From the history of resettlement in the Kherson region during 1944–1952]. *Konstanty – Constants*, 1 (12), 59–72 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.08.2020 р.